

Evrimci Ahlâkın Seyrini Değiştiren Filozof Pierre Teilhard de Chardin'in Ahlâk Anlayışı

Tuğba TORUN | 0000-0002-9814-8999 | tugbatorun@duzce.edu.tr

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi, Düzce, Türkiye

ROR ID: 04175wc52

Öz

Evrimci ahlâk anlayışı ile ilgili en büyük tartışmalar teoloji ve ahlâk alanında yapılmıştır ki teorinin özellikle klasik teolojinin yaratılış düşüncesini kökten değiştiren bir yönü vardır. Bu tartışmalar ilk önce ve kuvvetli bir biçimde Hıristiyan Katolik dünyasında görülmüş; Katolik dünya evrim ve ona bağlı ahlâk anlayışını inançları için büyük bir tehlike olarak kabul etmiştir. Buna binaen teoloji ile evrim uzlaşmasını kabul edenler Kilise tarafından dışlanmış ve hatta aforoz edilmiştir. Bu muamelenin ilk muhataplarından birisi de Fransız teolog ve düşünür Pierre Teilhard de Chardin'dir. Teilhard, evrimi Tanrı'nın bir yaratış modeli olarak kabul etmiş dolayısıyla bu şekilde varlığa gelişin Hıristiyanlığın teolojisiyle çatışmayacağını ileri sürmüştür; evrimi yatay düzlemde dikey düzleme taşımış ve evrimsel oluşun insanın ortaya çıkmasından itibaren dikey yönde bir ilerleme sürecine girdiğini ifade etmiştir. Klasik teolojik anlayıştan farklı bir yaratış modeli olması bakımından bir ilk olan Teilhard'ın bu yaklaşımı insanın manevi ilerlemesinin farklı bir ifadesidir ve amaç İsa'ya ulaşmaktır. Bilinç kazanmış varlık olarak insanın ortaya çıkışı, bu bilincin İsa'ya doğru olan manevi ilerleyişi ahlâkın temellendirilmesi ve açıklanmasına yeni bir bakış kazandırmıştır. Türkiye'de Teilhard'ın biyolojik evrimden hareketle oluşturduğu ahlâk düşüncesine dair çalışmaların yok denilecek kadar az olması bu makaleyi önemli kılmaktadır. Buradan hareketle bir teolog olarak Teilhard ve onun ahlâk düşüncesinin tanınması bu konunun tercih edilmesinin sebebidir. Konunun ortaya konulmasında daha çok tasvirî ve açıklamaya dayalı bir yöntem takip edilmiştir. Sonuç olarak Teilhard insan varlığının sadece biyolojik değil manevi bir ilerleme içinde de olduğunu, bununla insanın özünü fark ettiğini söyleyerek modern var oluş fikirlerinden hareketle insanın ruh-beden bütünlüğünü bir kez daha vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler

Felsefe Tarihi, Biyolojik Evrim, Ahlâk, Teoloji, Hıristiyanlık, Pierre Teilhard de Chardin.

Atıf Bilgisi

Torun, Tuğba. "Evrimci Ahlâkın Seyrini Değiştiren Filozof Pierre Teilhard de Chardin'in Ahlâk Anlayışı". *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 249-275. <https://doi.org/10.61272/duid.1553087>

Geliř Tarihi	19.09.2024
Kabul Tarihi	12.12.2024
Yayım Tarihi	31.12.2024
Deęerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kõrleme Bu çalışmanın hazırlanma sũrecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tũm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Philosopher Who Change the Course of Evolutionary Morality Pierre Teilhard de Chardin's Morality

Tuğba TORUN | 0000-0002-9814-8999 | tugbatorun@duzce.edu.tr

Assoc. Prof., Düzce University, Theology Faculty, Department of Philosophy and Religion Sciences, History of Philosophy, Düzce, Türkiye

ROR ID: 04175wc52

Abstract

The greatest debates have been made in the matter of theology and morality, and the theory has a component that especially changes classical theology's opinion of creation. These discussions were had for the first time and robustly in the Catholic Christian world; Catholic world considered evolution and the ethics understandings derived from it as a great threat for their beliefs. This perception of threat and danger has caused Vatican to develop an attitude that would refuse the theory of evolution. The people that accepted the reconciling of theology with evolution have been excluded from the church. One of the first interlocutors of this treatment was the French theologian and thinker Pierre Teilhard de Chardin. Teilhard accepted evolution as a creation model by god and, accordingly, argued that, from that perspective, coming into being did not conflict with Christianity's theology. In doing so, he moved evolution from the horizontal plane to the vertical plane and stated that evolutionary being had a vertical progress since the emergence of humanity. He added a purpose to the upward direction he brought to evolutionary progress and stated that the purpose of humanity's spiritual progress was to reach Jesus. The emergence of man as a conscious being and the spiritual progress of this consciousness towards Jesus has brought a new perspective to the foundation and explanation of morality. The fact that there are almost no studies in Turkey on the moral thought that Teilhard created based on biological evolution makes this article important. Based on this, the purpose of choosing this subject is to recognize Teilhard as a theologian and his moral thought. A method based on description and explanation was followed in presenting the subject. As a result, Teilhard once again emphasized the soulbody integrity of the human being, based on modern ideas of existence, saying that human existence is not only in biological but also spiritual progress, thereby realizing the essence of the human being.

Keywords

History of Philosophy, Biological Evolution, Ethics, Theology, Christianity, Pierre Teilhard de Chardin.

Citation

Torun, Tuğba. "The Philosopher Who Change the Course of Evolutionary Morality Pierre Teilhard de Chardin's Morality". *Düzce Divinity Journal* 8/2 (December 2024), 249-275. <https://doi.org/10.61272/duid.1553087>

Date of Submission	19.09.2024
Date of Acceptance	12.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Bu makalede biyolojik evrimin ürünü olan etik anlayışla teolojinin uzlaşma imkânının olup olmadığı; eğer bu mümkün ise bu uzlaşma zemininde ortaya çıkan temel problemler üzerinde durulacaktır. Bu yeni problemler ise Hıristiyan teolojisi merkeze alınarak ve bu teolojide önemli bir isim olan Pierre Teilhard de Chardin'den (ö. 1955) hareketle ele alınacaktır. Hıristiyan teolojisi ile evrimsel bir varoluş ilişkisinin ele alınmasının sebebi, biyolojik evrim anlayışına yönelik karşı çıkış veya eleştirilerin ve dinle uzlaştırma arayışlarının öncelikle Hıristiyan coğrafyasında ortaya çıkmış olması ve evrim konusunun bu dünyada daha fazla ve şiddetli bir şekilde tartışılmasıdır. Evrim düşüncesine ilk karşı çıkışların Hıristiyan din adamları tarafından yapılması ile ilk uzlaşma zemininin yine Hıristiyan teologlar eliyle gerçekleşmiş olması dönemin düşünce akışının yönü hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim Teilhard da bu uzlaşma zeminini kuran ilk din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Katolikler içinde bu teoriyi güçlü bir biçimde ve ilk dillendirenlerden ve hem dönemini hem de kendinden sonrasını etkileyen bir isim olması yönüyle dikkati çekmektedir. Dolayısıyla yaşadığı dönemde Teilhard'ın Kilise mensupları arasında bu teoriye sıcak bakan ve ona teoloji içinde yer veren yönü bu teoloğu çağdaşlarından ayırmaktadır.

Yirminci yüzyıl, insanın biyolojik ve psikolojik bütün özelliklerinin genler tarafından belirlendiğine dair düşüncenin yoğun olarak kabul gördüğü bilhassa da bencil genlerin kontrolüne terk edildiği bir dönemdir. Bunun ise tek tanrılı inançların varlık ve ahlâk düşüncesiyle tamamen zıt olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü bu paradigma içinde her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, canlıların verdiği yaşam mücadelesinde dökülen kanların, bu mücadeleyi kaybedenlerin yok olmasının sorumlusu olarak hem bütün kötülüklerin kaynağı hem de ahlâkî ve iyi olan şeylerden yoksun bir varlık niteliğine bürünmektedir. Bunun beklenen bir sonucu olarak özünde "Tanrı sevgidir" anlayışına sahip olan Hıristiyan teolojisi ilk zamanlar evrim teorisine kapı açmamıştır.¹

Bununla birlikte teolojik açıdan evrimin kabul edilmesini zorlaştıran en önemli hususlardan bir diğeri de kutsal dinler için evrim teorisinin büyük bir tehdit olduğuna inanılmasıdır.² Bunun istisnası olarak bazı İslâm düşünürlerinin ilerlemeye dayalı evrim fikrine yaklaşımlarını gösterebiliriz. İslâm düşünürlerinin evrim fikrine yaklaşımları hem vahye dayandığından hem de ilk çağdan

¹ Momme Von Sydow, *From Darwinian Metaphysics towards Understanding the Evolution of Evolutionary Mechanism* (Göttingen: Universitätsverlag Göttingen Press, 2012), 20.

² Monroe W. Strickberger, "Evolution And Religion", *Bioscience* 23/7 (July 1973), 418; Steve Stewart Williams, *Darwin, God And The Meaning of Life: How Evolutionary Theory Undermines Everything You Thought You Knew* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 2.

beri ortaya çıkan felsefi düşünceleri takip ettiğinden dolayı evrimi tekâmüle ulaşmanın yolu olarak kabul etme yönünde olmuştur.³ Bu tekâmüle doğru ilerleyişin biyolojik evrimden ayrılan en önemli özelliği ise elbette tekâmülün maddi ve manevi boyutu olan bir hareket olmasıdır. Canlılar dünyasındaki bu ilerleyici oluş ve dönüşüm kutsal bir ilkeyle ilişkilendirildiği için bu sürecin ismi “tekâmül” olmuştur. İslâm düşüncesinde ahlâkın tekâmüle uğradığını ifade eden en önemli kaynaklardan birisi Hz. Muhammed'in “Ben ahlâkı tamamlamak için gönderildim”⁴ sözüdür.

Teoloji evrim uzlaşmasındaki diğer bir zorluk ise ahlâkın kaynağının Tanrı dışında ve hatta insan dışında tamamen biyolojiye dayandırılması sorunudur. Biyolojik evrimle birlikte ahlâkî duygu ve davranışların ilerlemenin hangi aşamasında ve nasıl gerçekleştiği, ahlâk değerlerinin bilinç seviyesinde idrakinin nasıl gerçekleştiği, var olma mücadelesiyle birlikte iyilik, yardımlaşma, özgecilerlik gibi ahlâkî duyguların nasıl ortaya çıktığı şeklindeki soruların cevaplandırılması evrimci etik-teoloji uzlaşması için önemlidir.

Bu ve benzeri sorulara uzlaşmacı bir metotla cevap arayan ve düşünce üreten Katolik düşünür ve teolog Teilhard önemli bir isim olarak gösterilebilir. Teoloji-evrim uzlaşmasını mümkün gören ilk teologlardan biri olması onu farklı kılmaktadır. Fakat tarih boyunca pek çok filozof ve düşünürün başına gelmiş olan, farklı fikirlerin yaşam mücadelesinin kaderi olarak yazılmış vakıa Teilhard'ın da kaderi olmuş; kaynakları ayrı ve bazı kesimlerce asla yan yana gelmesine imkân verilmeyen iki farklı alanı, teoloji ile evrimi uzlaştırma çabaları düşünürün birtakım bedeller ödemesiyle sonuçlanmıştır. Teilhard, insan var oluşunun kaynağı veya sebebine dair düşüncesinden dolayı Kilise'nin kabul ettiği fikir dünyasının dışında kalmış; buna bağlı olarak da eserlerinin yayınlanması ancak ölümü sonrasında gerçekleşmiştir. Buna karşın *Phenomenon of Man* isimli eserinin 1955'te yayımlandığında kendi kategorisinde en çok satılan eserler arasına girmesi engellenememiştir. Teilhard, hayatı boyunca modern bilimin verilerinden hareketle Hıristiyanlığı anlamlandırmaya çalışmış; insanın sosyo-kültürel ve ruhsal evrimiyle ilgilenmiştir.

Teolojik düşünce tarihi içinde ortaya koyduğu tavır ve imkânsız kabul edileni mümkün kılma yönündeki çabasına bağlı olarak Teilhard'ın evrim ile teolojiyi uzlaştırması, bu uzlaşma içinde Tanrı İshâ'yı evrimsel sürecin en üst aşamasına konumlandırması, bunlara imkân açarken de evrimi başka bir boyuta yani ruhi bir boyuta taşıması ve böylece bilinç ve ahlâk sahibi insanı evrim içinde açıklaması dönemi açısından oldukça cesur bir denemedir. Böylece yatay düz-

³ Teoman Duralı, “Tekâmül ile Evrim”, *İlim ve Sanat* 15 (Eylül-Ekim 1987), 63.

⁴ Ebu Abdillâh Malik b. Enes el-Asbahi İmam Malik, *el-Muvatta*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif (Kahire: y.y., 1382/1962), “Hüsnu'l Huluk”, 8.

lemde başlayıp belli bir gelişim gösteren evrim dikey yönde ilerlemesini sürdürmüştür ki bu dikey yönlü ilerlemenin en üst aşamasını düşünür Omega Noktası olarak isimlendirmiştir. Omega noktası insanın ruhsal evriminde gelebileceği son aşamadır. Bu aşama Tanrı'nın cisim kazanmış halini temsil eden ve Kozmik İlsâ olarak da ifade edilen manevi bir dereceye karşılık gelir. Bu aşama sadece insanın manevi ilerleyişindeki bir hedef olmayıp evrenin hareketinin de yöneldiği bir merkezdir. Dolayısıyla içindeki varlıklarla birlikte evren ve insanın manevi evrimi veya tekâmülü Omega Noktasına doğrudur. Bu aşama ile İslâm tasavvuf düşüncesindeki "Ene'l-hak" ifadesi ve anlayışı arasında benzerlik kurulabilir. Her ne kadar tasavvuftaki bu ifadenin bulunduğu varlık alanı cisim sahibi bir varlık olmasa bile insanın kemal noktasını temsil etmesi bakımından her iki temsiliyet birbirine benzemektedir.

Teilhard'ın düşüncelerinin merkezinde ilerleme, rastlantı-düzen ve insan kavramları vardır. Bu kavramlardan her biri onun evrim ile teoloji arasında kurduğu ilişkide öne çıkan, problemin temelini oluşturan bir özelliğe sahiptir. Örneğin evrimsel ilerleme fikrini manevi bir boyuta taşıyarak evrimci ahlâk düşüncesine farklı bir açılım getirmiştir. Yine insanın bilinç kazanmasından sonra artık doğal seleksiyona dayalı bir açıklamanın ideal bir açıklama olmaktan çıktığını belirtmiştir. Böylece evrim teorisinin sarstığı insanın varoluşsal önemi, onun bilinç kazanması ve bu bilincin evrime yön verdiğinin düşünülmesiyle tekrar yükselmiştir. Bu düşünce seyri, makalenin fikrî akışını da belirlemiştir.

Filozofun düşünceleri ortaya konulurken daha çok tasvirî bir yöntem takip edilecek, İslâm düşünürlerinin meseleye yaklaşımları ile Hıristiyanlık ve İslâm düşüncesi arasındaki karşılaştırmalara dipnotlarda yer verilecektir. Klasik teoloji ile modern bir konu olan evrim düşüncesinin hangi zeminlerde uzlaşabileceğinin anlaşılabilmesi için teorik zeminin anlatılmasının gerekli olduğu kanaatinden hareketle önce klasik teoloji ve ahlâkın temsilcisi olarak Kilise'nin evrim karşısındaki duruşuna dair bilgi verilecek sonra Teilhard'ın biyolojik evrimin yatay seyrini dikey boyuta yani ruhun evrimi ve ahlâk alanına nasıl taşıdığı anlatılmaya çalışılacak; sonuç olarak onun teoloji ile evrim arasında herhangi bir çelişki veya çatışmanın olmadığına yönelik hem kendi zamanı hem de bugün için yeni olan vurgusu ortaya konulacaktır.

1. Kilise'nin Evrim Teorisi Karşısındaki Tavrı

Hıristiyan teologlar arasında biyolojik evrime iki farklı yaklaşım vardır. Birincisi, evrim fikrinin bir Tanrı kabulüyle hiçbir şekilde bir arada bulunamayacağı; dolayısıyla evrim teorisinin Tanrı'nın varlığına inanmaya ve yaratılışçı teoriyle uzlaşmaya imkân vermediğine yönelik yaklaşımdır.⁵ Buna göre evrim insanın düşüncesindeki kutsal kavramını değersizleştirip anlamsızlaştırmakta ve

⁵ Henry Madison Morris, *Yaratılış Modeli*, çev. Adem Tatlı (Ankara: MEB. Yayınları,

dolayısıyla Tanrı inancının terk edilmesine sebep olmaktadır.⁶ İkinci yaklaşım ise Tanrı inancı-yaratılış-evrim fikri arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını; bir Tanrı inancına sahipken aynı zamanda biyolojik evrimin de kabul edilebileceğini çünkü Tanrı'nın evrene evrimsel bir yaratılış sistemi koyduğunu; yani evrimin Tanrı'nın yaratma biçimini gösterdiğini ileri sürmüştür.⁷ Çünkü Tanrı mutlak özgürlüğe sahiptir fakat bu özgürlük onun rastgele bir iş yaptığı, yaratmasının sebepsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu iki farklı bakış ve evrime yüklenen anlam, bazı Kilise adamları ile din ve bilim adamlarını, evrime karşı tavır almaya, bazılarını ise şartlı olarak evrimi kabul etmeye götürmüştür. Uzlaşmacı bir tavırdan yana olanlar ise evrimi kabul etmeyi ve evrimin temel iddiaları ile dinin ilkelerini birlikte yorumlamayı tercih etmişlerdir.⁸ Onlara göre, bir kişi Kilise'nin öğretilerine inanmaya devam ederek teolojik düşünce içinde evrimsel bir oluşu kabul edebilir.⁹

Evrim ile teoloji uzlaşmasına imkân tanımayan on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarındaki teologlar, bilim-din iş birliğini mümkün görmemişler, doğal hayatta var olan karmaşayı hem de sistematik ve düzenli işleyişi Tanrı'nın bir eseri olarak kabul etmişler ve dolayısıyla evrim ile teolojiyi bir arada düşünmemişlerdir. Nitekim bu yüzyılda İngiliz Anglikan Kilisesi'nin bir üyesi olan Samuel Wilberforce (ö. 1873) biyolojik evrime karşı duranlardan biri olmuştur. Wilberforce ve benzeri görüşteki din adamları, dönemlerinin dinî otoritesi olan Vatikan'ın düşüncesiyle paralel bir düşünceyi savunmuştur. Fakat Orta çağlardan beri Thomas Aquinas gibi bazı din adamları tarafından akıl ile iman veya bilim ile din arasında bir çelişkinin olmadığı, her ikisinin de doğru bilgiye götüren bir araç olduğu ileri sürülmüş olsa da bu yüzyılda teolog ve Kilise adamları din-bilim ilişkisine imkân tanımamıştır.¹⁰ Buna karşın Powell, Williams, Wilson gibi teorinin karşısında değil yanında yer alarak desteğini gösteren filozoflar da olmuştur.¹¹ Bu şekilde Tanrı'nın varlığının en önemli kanıtlarının tabiatta var olduğu düşüncesinden hareketle teoloji-evrim ilişkisine imkân tanıyan; bir gözün, bir elin, bir kalbin yapısı ve onların gerek kendi işlevlerini yerine getirecek gerekse

1985), 27.

⁶ Steve Stewart Williams, *Darwin, God And The Meaning of Life*, 133.

⁷ Stephen J. Pope, *Human Evolution and Christian Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 10; Joseph LeConte, *Evolution: Its Nature, Its Evidences and Its Relation to Religious Thought* (Berkeley: D. Appleton And Company, 1891), 354.

⁸ Mariano Artigas vd., *Negotiating Darwin: The Vatican Confronts Evolution, 1877-1902* (Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2006), 14-18.

⁹ Peter M. J. Hess vd., *Catholicism and Science* (USA: Greenwood Press, 2008), 79.

¹⁰ Martin C. Albl, *Reason, Faith, and Tradition: Explorations in Catholic Theology* (Winona: Saint Mary's Press, 2009), 40-41.

¹¹ Victor Shea vd. (ed.), *Essays and Reviews: The 1860 Text and Its Reading* (USA: The University Press of Virginia, 2000), 8.

birbirleriyle uyumlu çalışacak biçimde yaratılmış olmaları ile Darwin'in organik uyum görüşü arasında bir benzerlik olduğunu düşünen uzlaşmacı teologlar da vardır ve çalışma konumuz olan Teilhard bunlardan bir tanesidir.

Kilise adamlarının evrime dayalı bir varoluş düşüncesine şiddetle itiraz etmelerinin en önemli sebeplerinden birisi teolojik kaygılardır. Bununla birlikte dinî ve dünyevî otoritelerinin yıkılacak olmasına dair bir endişe ve korku içinde olmaları da buna eklenebilir. Teolojik kaygı yaratılışla ilgili âyetlere dayanmaktadır. Kilise'nin korku ve endişesi ise Kitab-ı Mukaddes'in yaratılış düşüncesi ile ilgilidir. Buna göre hayvandan türemiş bir insana kutsallık atfetmek, Tanrı'nın kendi ruhundan üflediği bir insan anlayışı ile İsa'nın Tanrı'nın vücut bulmuş hali olduğu yönündeki Kilise inancını büyük oranda sarsmıştır. "Ahsen-i takvîm" üzere yaratılan bir insan yerine hayvandan evrim yoluyla ortaya çıkmış olan bir insan kabulü doğrudan Tanrı'ya karşı yapılan bir saygısızlıktır ve Tanrı'yı birinci derecede temsil eden İsa da böyle bir saygısızlığın içinde asla yer alamaz. Bununla birlikte klasik teolojideki yaratılış, yaratılıştaki amaç insanın evrendeki konumu ve değeri gibi hususlarda da evrim fikriyle beraber mahiyet bakımından önemli değişimler olmuştur. Kutsal Kitab'a göre ilk insan ilâhî emirlerin ve ahlâkî buyrukların ilk muhatabıdır. Yine akıl ve irade sahibi olması diğer canlılardan onu ayıran en önemli ontolojik farktır. Bu sebeple ilk insan Âdem ve Havvâ'nın yaratılışıyla ilgili Kutsal Kitab'ın bakışıyla evrimin bakışı arasındaki büyük fark Vatikan Kilisesi'nin evrime karşı tavrını belirlemede etkili olmuştur.¹² Fakat zaman içinde Vatikan'ın duruşunda ve tepkisinde bir yumuşama meydana gelmiştir. Şöyle ki ilk zamanlar Vatikan, ilk insanlar Âdem-Havvâ çiftinin Tanrı'nın yaratması sonucunda varlık kazandıklarını; buna aykırı bir iddianın ise Kutsal Kitap'a karşı olmak anlamına geldiğini muhtelif konsil toplantılarında vurgularken¹³ daha sonraları ilk insanı evrimin dışında bırakmak ve özellikle de ruhun varlığının kutsal bir güçten ayrı düşünülemeyeceğini kabul etmek şartıyla Katolik inancın içinde yer alan bir kişinin evrime inanmasının mümkün olacağını söylemiştir.¹⁴ Fakat en baştaki korkusu gerçek olmuş ve insanın uğradığı değer kaybı, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan Kilise ve rahiplerin de değer ve mevkilerini yitirmelerine yol açmıştır. Tanrı adına adalet dağıtan, günahları bağışlayan ve sosyo-kültürel pek çok durumla ilgili önemli bir karar verme merkezi olan Kilise mensupları için hayvandan türemiş olma

¹² Francis Schüssler Fiorenza, "Systematic Theology: Task and Methods", *Systematic Theology: Roman Catholic Perspectives*, ed. Francis Schüssler Fiorenza - John P. Galvin (Minneapolis: Fortress Press, 2011), 62.

¹³ Artigas vd., *Negotiating Darwin*, 23-24.

¹⁴ Eugenie Carol Scott, *Evolution Vs. Creationism* (London: University of California Press, 2004). 86.

fikri, sahip oldukları ekonomik ve siyasi gücün ellerinden gitmesi anlamına gelmekteydi.¹⁵

Kilise'nin evrim teorisi ile teoloji arasında bir uzlaşma sağlamaya dair çabalara gösterdiği karşı duruş kimi Kilise adamları tarafından farklı zamanlarda yayımlanan genelgelerle sürdürülmüştür. Örneğin, Papa X. Pius'a ait 1907 tarihinde yayımlanan genelgede, evrimin modernizmin bir hatası olduğu ve yaşamın maddeden ortaya çıktığına dair bir kabulün materyalist, panteist ve ateist düşünce ve yaşamı destekleyeceği yazılmıştır. XII. Pius ise 1950 yılındaki yayımladığı genelgesinde evrimci bir var oluş fikrinin Hıristiyan inancıyla hiçbir şekilde bir araya gelemeyeceğini kesin olarak ilan etmiştir. Özellikle evrim teorisinin en önemli ilkesi olan doğal seleksiyonun sebep olacağı ahlâkî problemlere dikkat çekilmiş, böyle bir uzlaşmanın sadece inancı değil ahlâkî değerleri de bozacağı ileri sürülmüştür. Bu düşünce sahiplerine göre evrim-teoloji uzlaşısı sunî doğum kontrolleri ve kürtajın legalleşmesi gibi toplumsal yapının ve dengenin bozulmasına yol açma potansiyeli ihtiva etmektedir.¹⁶

Bu ilk yaklaşımlar ve karşı çıkışlar zaman içinde evrimin kabul edilmesi yönünde ibresini değiştirmiştir. Kilise adamları arasında teorinin temel ilkeleriyle İncil metinleri arasında bir çatışma değil uygunluk bulunduğu görüşü yavaş yavaş kabul edilmeye doğru evrilmiştir.¹⁷ Buna bağlı olarak Kilise, evrim teorisinin göz ardı edilemeyeceği gerçeğinden hareketle evrimi bir tür yaratılış olarak tanımlamış, bu ise evrim ve dinin birlikte düşünülmesine ve anılmasına yol açmıştır. Bu oldukça ciddi bir değişimdir ve bu değişimi somut olarak Papa II. John Paul'da (ö. 2005) görmek mümkündür. Nitekim Papa evrim yoluyla varoluşun sadece bir hipotez olarak ele alınmayacağını ve dolayısıyla önemsenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸ Darwinizmin insanın zihnî, ahlâkî ve ruhî niteliklerinin diğer canlılardaki gibi bir oluş ve gelişme süreci izlediğine dair iddiasının din için bir tehdit olmadığı, bu şekildeki oluşun Tanrı'nın bir yaratma biçimi olduğu ileri sürülmüş ve böylece yeni bir teolojik yaklaşım gibi sunulmuş problem aşılma çalışılmıştır.¹⁹

Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise evrimsel bir var oluşun Kilise tarafından kabul edilme oranında artış olsa bile genel itibariyle Kilise teoriye karşı ihtiyatlı

¹⁵ Louis M. Savary, *Teilhard de Chardin, The Divine Millieu Explained: A Spirituality for the 21st Century* (New Jersey: Paulist Press, 2007), 195.

¹⁶ Jürgen Moltmann, *God in Creation* (New York: Harper Collins Publishers, 1991), 190.

¹⁷ Fiorenza, "Systematic Theology: Task and Methods", 62.

¹⁸ Joan Roughgarden, *Evolution And Christian Faith, Reflections of An Evolutionary Biologist* (Washington: Islands Press, 2006), 55.

¹⁹ Alister E. McGrath, *Christian Theology: An Introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 2011), 373.

duruşunu sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin, Kilise tarihinin en devrimci kararlarının alındığı dönemde, II. Vatikan Konsili'nde din-bilim, iman-akıl ilişkisi konusunda geçmişe göre daha ılımlı ve olumlu görüşler ortaya konulmuş olsa da gerçek bir ahlâkın değerini belirlemede dikkate alınan kriterlerle ilgili Kilise'nin genel duruşu devam etmiş; mevcut ahlâkî değerlerin Tanrı tarafından belirlendiği tekrar edilmiş; evrim düşüncesi çevreyi rahatsız eden kötü ve zararlı kokuya benzetilmiştir. Bundan dolayı Vatikan, inançlarını modern dünya görüşüyle sentezlemeye çalışan kişiler üzerindeki baskılarını artırarak sürdürmüştür ki bu isimlerden birisi de Teilhard de Chardin'dir. Nitekim düşünür, evrimi kabul etmiş ve bu yüzden Kilise'den aforoz edilmiş ve eserlerinin basılmasına izin verilmemiştir.²⁰

Evrimci bir ahlâkın teolojik açıdan kabul edilmesi sürecinde Hıristiyan dünyasında Katoliklerle Protestanlar arasındaki farklı tavır da dikkat çekicidir. Bu noktada Tanrı'nın ve bireylerin kendi fiillerinde özgür olduklarını kabul eden, Tanrı'nın bütün zamanlar için geçerli etik kurallar vahyettiğine itiraz eden Protestanların²¹ evrime dayalı bir etik anlayışı benimsemesinin daha kolay olması beklenirken tam tersi bir durum yaşanmış ve Katolikler teoloji içinde evrimci bir ahlâk anlayışına daha fazla yer vermişlerdir.²²

Protestanlardan daha çok Katoliklerin evrim-din uzlaşmasını kabul etmeleri, yirminci yüzyıl Katolik düşüncesinin bilimin verilerinden hareketle evreni anlama ve açıklama çabası içinde olan bilim adamlarına sınırlı bir özgürlük tanıdığına²³ yönelik Papa'nın ifadesiyle daha anlaşılır olmaktadır. Papa'nın Katoliklerin bilime yaklaşımını olumlayan bu tavrına karşı bir duruş Scott'ta görülmektedir. Düşünür, Protestanlara ait okullar da evrimin yaratılış biçimi olarak derslerde konu edinildiğini vurgulamıştır. Bu noktada hangi cemaatin bilim ile arasının daha iyi olduğunun delilini, teistik evrim görüşünün Katolikler tarafından sahiplenilmesinde ve Katoliklerin evrim teorisini kabul etme ve delile daha yakın duruş sergilemelerinde bulabiliriz. Nitekim Papa, 1996 tarihli konuşmasında teist bir bakışla evrime yaklaşmanın mümkün olduğunu ve insanların daha basit formlardan türemiş olabileceklerini söylemiş; ancak ruhun ortaya çıkması için

²⁰ Michael Ruse, *Darwin and Design: Does Evolution Have a Purpose* (USA: Harvard University Press, 2003), 298.

²¹ Charles, E. Curran, *History and Contemporary Issues* (New York: Continuum, 1996), 21.

²² Fainche Ryan, "Aquinas and Darwin", *Darwin and Catholicism: The Past and Present Dynamics of a Cultural Encounter*, ed. Louis Caruana (New York: T&T Clark, 2009), 43.

²³ John Paul II, "Truth Cannot Contradict Truth, 1996", *Evolution and Creationism* (USA: Greenwood Press, 2007), 250-251.

Tanrı'nın kudretine ihtiyaç olduğunu belirterek ruha evrim içinde yer vermemiştir.²⁴ Bu da gösteriyor ki evrim teorisi Katolik teolojiiyi daha çok etkilemiştir.²⁵ Bu konuda Katoliklerle Protestanlar arasındaki fark, Katoliklerin bilimle arasının daha iyi olması, devlet okullarında evrim teorisine müfredat içinde yer vermelerinden de anlaşılabilir.

Katolik din adamlarının kabule daha yakın oldukları modernist hareketin iki önemli temsilcisi, her ikisi de Cizvit hareketin içinde olan İngiliz George Tyrell (ö. 1909) ile Fransız Pierre Teilhard de Chardin'dir. Bu iki Kilise mensubu ve aynı zamanda bilim insanı modern fikirleriyle hem içinde buldukları Cizvit cemaati hem de tüm Katolik dünyası üzerinde etkili olmuştur. Ancak bu önemli etki bu isimlerin Kilise'den dışlanmalarına sebep olmuş; nitekim Tyrell, vahiy, Kilise'nin yapısı ve işleyişi gibi konularda gelenek ve din haline gelmiş öğretilere getirdiği eleştiriden dolayı cemaatinden ihraç edilmiştir. Diğer modernist din adamı Teilhard ise daha uzlaşmacı bir düşüncenin temsilcisi olmuş; modern bilimin verilerini ve dinin inanç ilkelerini yeni bir yoruma tabi tutmuş, sonuçta ise din ve bilimi uzlaştırma yönünde hareket etmiştir.²⁶ Filozof, döneminin önemli bir konusu olan evrime teoloji içinde yer vermesi ve böylece insanın biyolojik evrimine yeni bir alan açması sebebiyle Kilise'nin yasak getirdiği isimlerden olmuştur.

2. Pierre Teilhard de Chardin'in İlerlemeci Ahlâk Anlayışı

Hıristiyanlığın bekçisi kilise mensupları arasında evrim teorisini kabul eden ve onun teolojiiyle birlikte yeni bir yaratılış modeli olarak düşünülebileceğini ileri süren isimlerden ilki Pierre Teilhard de Chardin'dir.²⁷ Düşünürün eserlerinin basılmasıyla birlikte evrim düşüncesinin teoloji üzerindeki etkisinin daha görünür hale geldiği anlaşılmaktadır.²⁸ Son derece reformist olan görüşleri sebebiyle çağdaşı din adamları ve kilise tarafından dışlanmışır.²⁹ Bir din adamı ola-

²⁴ Eugenie Carol Scott, "Antievolution And The Creationism In The United States", *Annual Review of Anthropology* 26 (1997), 271-272.

²⁵ Pawel Kapusta, "Darwinism from Humanis Generis To The Present", *Darwin and Catholicism: The Past and Present Dynamics of a Cultural Encounter*, ed. Louis Caruna (New York: T&T Clark, 2009), 27.

²⁶ Ali İsra Güngör, *Cizvitler ve Katolik Kilisesindeki Yeri* (Ankara: ASAM, 2002), 114-120.

²⁷ Lodovico Galleni, "Teilhard de Chardin: Moving towards humankind?", *Biological Evolution: Facts And Theories, A Critical Appraisal 150 Years After "Origin of Species"*, ed. G. Auletta vd. (Rome: Gregorian Biblical Press, 2011), 497.

²⁸ David H. Lane, *The Phenomenon of Teilhard: Prophet for a New Age* (Georgia: Mercer University Press, 1996), 15, 56.

²⁹ Yasin Bayar, "Evrime Teorisi ile Dini Öğretilerin Bütünleştirilmesi: Teilhard de Chardin'in Evrensel Tekâmül Anlayışı", *Uluslararası Din ve Felsefe Araştırmaları Dergisi*, 3/5

rak Teilhard, Fransız Hıristiyan teolojisini temsil etmiş, bu teolojide Katolik kilisesinin görüşlerini benimsemiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Katolik kilisesinin genel temayülü biyolojik evrime farklı bir yaratılış olarak inanma yönünde olmuştur. Nitekim evrim fikrine yaratıcı birlik olarak yaklaşan düşünürüne göre Hıristiyanlığın Tanrısı ile evrimin Tanrısı aynıdır; evrim ise hayatın tümüne ve varlık alemindeki gerçekliklere ışık tutmaktadır. Bundan dolayı varlığın maddi-manevi evriminin her aşamasında ilâhî yaratılışın kudreti vardır. Bu bakımdan evrim süreci aynı zamanda “Hıristiyan yaratılış teorisi”dir.³⁰ Düşünürün uzlaşmacı yaklaşımında, Hıristiyanlık akidesindeki temel ilkeler ruhun evrimi sırasında elde edilmiş; teslis, aslî günah, Îsâ'nın ulûhiyeti, vahiy, mucize gibi inanç esasları mümin bir Hıristiyan'ın manevi evriminin tabii sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³¹

Benzer fikirleri, Teilhard'ın evrimin ilerleyişine bir yön tayin etmeye yönelik sözlerinde de bulmak mümkündür. Çünkü ona göre çok büyük bir hareket olan evrim; atomdan moleküle, molekülden hücreye, oradan da birbirine benzemeyen yaşam biçimlerine ve son olarak insana doğru bir gelişme seyri izlemiştir. Evrimin son durağı olan insanoglu bu var oluş sürecine lokomotiflik de etmiştir çünkü insan akıl ve irade kazandıktan sonra hayatın ve varlığın evrimine/gelişmesine doğrudan müdahil olmuştur. Teilhard Tanrı'nın yaratıcı kudretinin de yer aldığı bir evrimsel oluşa inandığı için o aynı zamanda süreç filozofu olarak da kabul edilmiştir.³²

Evrimsel teorinin Hıristiyan teolojisi içinde yer verilmesi ahlâk alanını da etkilemiştir. Ahlâk insan düşünce ve davranışları ile ilgili olduğu için gerçekte onun konusu insanla ilgilidir. Bu durumda ahlâk ve değerler alanındaki değişimler insan algısındaki değişimleri, yani “insanın bu dünyadaki yerinin ne olduğu, tabiatının değişip değişmeyeceği, aslî bir günaha sahip olarak mı dünyaya geldiği” gibi soruların tekrar sorulmasına ve ahlâk alanına taşınmasına sebep olmuştur. Nitekim Teilhard da insanı, kozmos ve tabiatın bir parçası olarak ele almıştır. Evrimin itici gücü olan biyolojik ilerleme bilinç ve düşünce sahibi daha kompleks bir varlığın ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bilinç ve düşüncedeki ilerleme ise ilerlemenin en üst noktasını temsil eden Îsâ'nın varlık

(Haziran 2020), 97.

³⁰ Arthur Peacocke, *Evolution, The Disguised Friend of Faith* (USA: Templeton Foundation Press, 2004), 27-28.

³¹ Lane, *The Phenomenon of Teilhard*, 58.

³² Nicholas Rescher, *Process Metaphysics, An Introduction To Process Philosophy* (New York: State University of New York Press, 1996), 100.

kazanmasına kadar devam etmiştir ki bu aşama “Christic” olarak adlandırılmıştır.³³ Böylece insanın var oluşunun en üst aşaması olan Îsâ’ya yüklenen fonksiyon da değişmiştir. O artık tüm insanlığı kurtaracağı umut edilen bir mehdi olmaktan çıkıp evrimi hareket ettiren, düzenleyen, yön veren bir rehber ve ulaşıl- mak istenen bir gaye olmuştur. Fiziki ya da maddi komplekslikten içsel ya da ruhsal kompleksliğe doğru olan bu süreci ise Teilhard yasası olarak isimlendirmek mümkündür.³⁴ Teilhard, bu şekilde biyolojik evrime ve onun ilerlemesiyle ulaşılan ruhsal bir evrimsel sürece inandığı için “kozmo-mistik” (cosmo-mystic) olarak nitelendirilmiştir.³⁵

Bu kanuna göre ruh-beden veya kalp-zihin bütünlüğüne sahip olan insanın evrimsel süreç içinde varlık bulması şöyle açıklanmıştır: Fiziksel komplekslik içsel kompleksliği doğurmuş ve bu da bilinç ve düşüncenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁶ Ancak maddi bir varlığı olmayan ruhun, bilinç/düşünce potansiyelinin biyolojik evrim sürecinde nasıl ortaya çıktığı Teilhard’ın düşüncesinde önemli bir sorundur. Evrimin hiçbir sürecinde bilinç veya bilinçliliği çağrıştıran bir olay ve olgu söz konusu değil iken ve aynı zamanda hiçbir hedefi olmayan bir süreçten insanın anlam arayışının temelinde bulunan bilinç yapısının bir imkân olarak varlık bulması hem biyolojik hem de ahlâkî açıdan açıklanması en zor problemlerden biridir.

Bununla birlikte herhangi bir bilinç ve amacın olmadığı, rastlantılar tarafından yönetilen bir evren anlayışı ile teolojinin tanımladığı şekliyle nizam ve gayenin hâkim olduğu evren düşüncesinin birbirine tamamen zıt olduğu çok açıktır. Fakat evren ve varlık konusunda evrimin öne sürdüğü ilkelerle teolojinin ilkelerini de benimseyen Teilhard’ın dışında başka teolog düşünürlerin varlığın-

³³ Sion Cowel (ed), *The Teilhard Lexicon: Understanding the language, terminology and vision of the writings of Pierre Teilhard de Chardin* (Brighton: Sussex Academic Press, 2001), 32, 34. Bilinç ve düşüncenin en üst seviyesini Îsâ’nın temsil etmesi Teilhard’ın ruhsal bir evrime inandığının güçlü bir kanıtıdır. Çünkü ilerlemeye dayanan bir evrim anlayışı daha sonra ortaya çıkmış bir varlığın daha mükemmel olmasını gerektirir. Fakat Îsâ’nın zamansal olarak daha sonra varlık bulmuş insanlara göre daha fazla bilinç ve düşünceye sahip olmasının anlamı bilinç, düşünce ve ahlâkî evrimin ruhsal boyutta düşünüldüğünü göstermektedir.

³⁴ Michael E. Price, “Teilhard’s Teleology: His Greatest Spiritual Strength, and Greatest Scientific Weakness”, *Religion, Brain&Behavior* 13 (2023), 473.

³⁵ Claude Cuenot, *Science and Faith in Teilhard de Chardin* (London: Garnstone Press, 1967), 36.

³⁶ Ursula King, *Teilhard De Chardin And Eastern Religions: Spirituality and Mysticism in an Evolutionary World* (New Jersey: Paulist Press, 2011), 10; Bayar, “Evrimsel Teorisi ile Dini Öğretilerin Bütünleştirilmesi”, 97.

dan, bunların da evreni açıklarken nizam ve gaye ile evrimin ilerlemeci anlayışını birlikte ele aldıklarından söz etmek mümkündür.³⁷ Nitekim Teilhard'ın evrimi dışlamayan düşüncesine göre hem ilerlemenin hem düzen ve ahlâkın kaynağı Tanrı'dadır. Ahlâka bu şekilde sürekli ilerleyen evrim içinde yer vermenin yanında bu ilerlemeye İsa ve Tanrı'ya götüren bir istikamet kazandırarak düşünür kutsal bir gücü de bu sürecin içine dâhil etmiştir. Düşünür evrimci ahlâkı Tanrı merkezli açıklamıştır; çünkü Tanrı'nın buyruğu olan ahlâkî emirlerin insanlar üzerindeki yaptırım gücünün daha fazla olduğunun ve bunun insanları hem birbirlerine hem de Tanrı'ya yaklaştıracığının farkındadır. Evren-insan-Tanrı arasındaki bu ilişkiler ağının kurulması ilerlemenin bir sonucudur; çünkü ilerleme olmadan duygusal olgunluğun en önemli aşamalarından biri olan sevgi ortaya çıkmayacağı için Tanrı ve insanlar ve hatta tüm canlıların sevilmesi mümkün olmayacaktır. Nitekim Tanrı ve diğer varlıklarla kurulan duygusal bağın imkânı ruhta bulunmaktadır.³⁸

Teilhard'ın düşüncesinde ilerleme, geçmiş ve şimdinin farkında olan, geleceğe dair de farkındalığını yükseltmeye çalışan bilinç durumudur. İlerlemenin bir bilinç durumu olarak düşünülmesi, onun evrim ile ahlâk arasında kurduğu ilişkinin sonucudur. Çünkü ahlâk bir bilinçlilik halidir; bütün söz ve davranışlara bilincin eşlik etmesini gerektirir. Evrimsel mekanizmanın önemli bir unsuru olan ilerlemenin ahlâk ile ilişkisinin kurulması, evrimsel sürece bir amaç yüklemiş, bir hedef belirlemiş olmaktadır. Buna göre evrim artık rastlantıların yönettiği değil, bilincin eşlik ettiği bir ahlâkın kazandıracağı ruhi bir olgunluk ve Tanrı'ya doğru hareket eden bir süreç özelliği kazanmıştır. Buradan hareketle Teilhard'da ahlâk kavramı; evrimdeki ilerlemenin birinci aşamasında elde edilen bir amaç ve anlam yüklenmiştir. Kendisi üzerinde düşünen ya da kendi kendisinin farkına varan evrimsel bilinç ilerlemenin sadece biyolojik veya fiziksel evrimle gerçekleşemeyeceğinin farkına vararak, bir anlamda, ahlâkın varlığını zorunlu kılmıştır. Bu şekilde evrime bilinç kazandıran, bir amaç yükleyen ise Tanrı'dır. Tanrı, insan gibi bir varlığın sadece biyolojik evrimle gerçek ve tam bir varlık niteliğine ulaşamayacağını bildiği için evrime bilinç ve ahlâk sahibi olma yönünde bir hedef belirlemiştir. Bu hedef veya amaç ise ruh kavramına dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır.³⁹ Bu aynı zamanda ahlâka mistik bir karakter de vermiş; din ve ahlâk arasındaki güçlü bağa dikkat çekilmiştir.⁴⁰

³⁷ Maurice Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir?* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1984), 281.

³⁸ Pierre Teilhard de Chardin, *Future of Man*, çev. Norman Denny (USA: Image Books/Doubleday, 2004), 10-14.

³⁹ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 3-6, 10, 203.

⁴⁰ Pierre Teilhard de Chardin, *The Heart of Matter*, çev. Rene Hague (USA: A Harvest Book, 1978), 51.

Bu şekilde düşünce ve şura doğru olan ilerlemenin ahlâkın da evrimi olduğu açıktır. Bilinç ahlâkın en önemli şartlarından; dolayısıyla bilinç olmaksızın ahlâktan ve sorumluluktan söz edilemez. Evrimsel ilerlemenin biyolojik ve ruhsal olarak gerçekleşmesi onda evrimsel bir ilerlemeye tabi olan ruhun bu ilerleyişinin bilinç kazanmaya doğru olduğunu göstermektedir. Bilincin işlevsel olması, onun dış dünyayla bir ilişkiye girmesini, bu ilişki sonucunda da zihinsel bir kapasite ve olgunluk kazanmasını gerektirir. Bu ise insanın bilinçli bir varlık olma süreci içinde ruhsal evrimini de gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir. Bilinç ile ruhun birlikte geçirdiği evrim ise ahlâkî bir evrime de işaret etmektedir.⁴¹

Buradan anlaşılmaktadır ki evrimsel bir ilerleme kendisini en iyi bilinç sahibi insanda göstermektedir. Çünkü bugün evrimin sürekliliğini sağlayan bilinçtir.⁴² Ahlâkın evrimsel süreç içindeki ilerlemesinde, ilk olarak cevher veya öz sahibi insan varlık bulmuş, bunu insan türünün ve tabiatının en ayırt edici özelliklerinden biri olan düşünme takip etmiş ve böylece insan sorumluluk ve özgürlüğe birlikte sahip olan bir varlık olarak varlık hiyerarşisinin zirvesine ulaşmıştır. Biyolojik ve ahlâkî evrimi mümkün kılan ilerleme olmakla birlikte Teilhard'ın düşüncesinde ilerleme kendi başına bir değer taşımaz. İlerlemeyi önemli ve anlamlı yapan, bu ilerleme sonucunda insanın varlık kazanmış olmasıdır. Bir diğer ifadeyle evrim ve ilerleme bilinç ve düşünme gücüne sahip olan insan gibi bir varlığı ortaya çıkardığı için önemlidir.⁴³

Teilhard'ın evrimin bir yönü ve bu yönün de bilinçlilik halinin artması olduğuna dair düşüncesi ahlâk ve ilerlemenin birlikteliğine vurgu yapmaktadır.⁴⁴ Bu aynı zamanda insanın varlığının ve değerinin temellendirilebilmesine de imkân tanımıştır. İlerlemenin kozmostan düşünmeye doğru olduğuna inanan teolog, bu ilerlemeyi şöyle formüllemiştir:

Kozmosun yaratılışı → Canlıların yaratılışı → Düşünmenin yaratılışı.

Başka bir yerde ise evreni oluşturan veya ona anlam katan üç kavramdan söz etmiş, bunların ise kozmos-insan-Christic olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre maddeden şura doğru bir ilerleme söz konusudur. Bu süreçte düşünme eyleminin ortaya çıkışı ilerlemenin en son basamağında gerçekleşmiştir. Düşünmenin ortaya çıkması ise bu eylemi gerçekleştiren tek varlık olarak insanın ve ruhun da yeryüzünde varlık bulduğu anlamına gelmektedir. Düşünme eyleminin en üst seviyesinde ise İsâ varlık bulmuştur ki evrenin merkezinde de İsâ vardır.⁴⁵

⁴¹ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 3-6, 203.

⁴² Savary, *Teilhard De Chardin, The Divine Millieu Explained*, 34.

⁴³ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 9-10.

⁴⁴ Thomas M. King, "Foreword", *Divine Milieu*, mlf. Pierre Teilhard de Chardin, çev. Siôn Cowell (Brighton: Sussex Academic Press, 2004), xix.

⁴⁵ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 26, 311.

Buradan anlaşılmaktadır ki ilerleme bundan sonraki yoluna ruhsal boyutta devam etmiş; varlık silsilesinin yeryüzündeki zirvesi olarak kabul edilen insan ortaya çıktıktan sonra manevi bir boyut kazanmıştır. Yani ilerleme ve evrim yönünü fizik aleminden manevi/ruhi aleme çevirmiştir.⁴⁶ Nitekim düşünüre göre biyolojik evrimin iki önemli ismi Darwin ve Spencer tarafından ileri sürülen evrim açıklaması manevi veya ruhsal bir ilkeyi ihtiva etmediği için tamamlanmamış bir evrimdir. Evrimin tamamlayıcı manevi unsuru ise bireyin özgürleşerek biyolojik varlığını aşması veya biyolojik varlığın sınırlarının dışına çıkabilmektir.⁴⁷ Ona göre, sadece görünenler dünyasında kaldığı zaman maddenin sahip olduğu daha kompleks bir duruma doğru ilerleme potansiyeli kullanılmaz. Çünkü görünenler dünyası nihâyetinde sınırlı ve tam bir yeterlilikten yoksundur. Dolayısıyla biyolojik evrim ancak düşünce ve ahlâk ona eşlik ettiğinde gerçek manada ilerleyebilir. Evrim süreci içinde insan formu ortaya çıkınca bu form önce bilinç kazanmış, bilince sorumluluk duygusu eklenmiş ve böylece ruhun evrimi başlamıştır. Ruhun evriminin ilerlemesi ise ahlâkın elde edilmesiyle mümkün olmuştur.⁴⁸ Buna bağlı olarak dünyanın geleceği de ahlâkî bilince dayandırılmıştır. Ahlâkî bilincin doruk noktasında ise evrensel sevgi vardır.⁴⁹

Teilhard'ın düşüncesinde ahlâkın evrimsel süreçte nasıl ortaya çıktığı konusunda açık ve kesin açıklamalar olmasa da bilinç ve düşünme gücü kazanıldıktan sonra ahlâka yer açılması iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi ahlâk beynin biyolojik fonksiyonlarının bir ürünüdür; ikincisi ise bir davranışın ahlâkî nitelik kazanması ancak ona bilinç eşlik ettiğinde mümkün olur. Düşünürün görüşünün birinci ve ikinci yorumun her ikisine de yakın olduğu söylenebilir. Çünkü ahlâkî sadece beynin bir ürünü olarak kabul etmek bu duygu-düşünce-eylem bütünlüğünü biyolojinin sınırları içine sıkıştırmak olacaktır ki ahlâk biyolojik varlığı aşan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla ahlâkın bilinçli bir duygu-düşünce-eylem halidir. Fakat bilinç kazanmanın beynin biyolojik gelişiminin tamamlanmasından bağımsız düşünülemediği dikkate alınacak olursa ahlâk hem biyo-

⁴⁶ İslâm düşüncesindeki evrimci fikirler ve tekâmül anlayışı için bk. Teoman Duralı, "Tekâmül ile Evrim", 63; Hüseyin Hatemi, "Osmanlı Düşüncesinde Darwin Öncesi Evrim Kavramı", *İlim ve Sanat* 23 (Ocak-Şubat 1989), 42; Süleyman Ateş, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 127; Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1987); Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Düşünce ve Hayat* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), 200.

⁴⁷ David Grumett, *Teilhard De Chardin: Theology, Humanity and Cosmos* (Leuven: Peeters Publishers, 2005), 262.

⁴⁸ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 205-206.

⁴⁹ Teilhard de Chardin, *The Heart of Matter*, 34.

lojik fonksiyonlar hem de bilinç durumuyla ilişkili olacaktır. Ona göre, davranışlara ahlâkî bir değer yüklenmesi özel bir evrime bağlıdır. Ahlâkî ortaya çıkarılan bu özel evrimin gerçekleşmesi ise beynin gelişimiyle ilişkilidir.⁵⁰

İnsanın önce bilinci ardından ahlâkî kazanması evrimin çok ileri aşamalarında gerçekleşmiştir. Ahlâkî bir varlık olduğu andan itibaren beşerî yapısına insani bir özellik dahil olmuş; bu özelliği kültür ve din ile birleşerek düşünen ve sorumluluk sahibi sosyal bir varlık olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşım değerlerin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili de bir şey söylemektedir. Şöyle ki ahlâkî kültür ve din ile tamamlanması ve kuvvetlenmesi sonucunda sosyal bir varlık olan insana ahlâk nelerin iyi nelerin kötü olduğunu göstermiştir. Teilhard'ın bu şekilde insanı, onun oluşturduğu kültür ve dini evrimin ilerleyici süreci içinde ele alması, sıklıkla tekrar edildiği üzere onun din ile bilimi uzlaştırma çabasının bir sonucudur.⁵¹ Nitekim filozofa göre bilim ve din aynı gerçekliğin iki farklı yönüne dair açıklama yapar. Bilim, şeylerin dış yüzüdür yani onların görünen yönlerini açıklar. Buna karşılık din, aynı şeylerin görünmeyen yönünü açıklama çabasıdır. Dolayısıyla hem bilim hem de din varlıkların anlaşılması için çalışır.⁵²

Bununla birlikte biyolojik varlıktan ruhun ortaya çıkmasına kadar devam ettiğine inandığı ilerleme, düşünürün zaman algısı hakkında da bilgi verir. İlerleme bir zamanı gerektirdiği ve ahlâkla ilerleme arasında bir ilişki olduğundan dolayı düşünürün ahlâk anlayışı ile zaman kavramı arasında da bir ilişkinin kurulması zorunlu hale gelmektedir. Nitekim Teilhard'a göre, ahlâk kavramını zaman algısı ile birlikte düşünmek gerekir. Evrenin varlığa çıkmasıyla birlikte başlayan dünyevî zaman bir koniye benzer. Koninin ucu sıfır noktasıdır ve sıfır noktasından başlayarak zaman gitgide genişlemiştir. Bu konik zaman algısına uygun olarak dünyada işleyen zamanın bilinç tarafından idrak edilmesiyle birlikte değer alanında da değişme meydana gelmiştir. İnsan her açıdan ve her zaman değişime açık bir varlıktır. Bu sebeple insan kâmil bir varlık olduğunu düşünse de kemalini tam olarak kazanamadığı için manevi ilerlemesini halâ sürdürmektedir. Düşünüre göre sadece insan değil evren de henüz tam mükemmelliğine ulaşmamıştır. Mükemmelliğe ulaştıracak şey ise manevi evrimdir. Evren ve içindekiler fiziksel evrimini büyük oranda tamamlamıştır, fakat manevi veya ruhsal evrim devam etmektedir ki bu ruhsal evrimin zirve noktasında ise mistik emellerin en üst derecede tatmin edilme istek ve gücü vardır. Bu güç veya imkân

⁵⁰ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 6-8, 200.

⁵¹ King, *Teilhard De Chardin And Eastern Religions*, 202.

⁵² Stanley J. Grenz- Roger E. Olson, "20th Century Theology", *God & the World in a Transitional Age* (USA: Inter Varsity Press, 1992), 132.

insana, doğru ile yanlış, iyiyi iye kötüyü ayırt etmeyi öğretmiştir.⁵³ Nitekim düşünce ve bilincin varlığa çıkışı sebebiyle yavaşlayan bir fiziki evrim sürecinden bahsedilse de Tanrı'nın her an yaratma halinde olmasının bir göstergesi olarak manevi evrim halâ bütün ihtişamıyla ve en üst seviyelerde devam etmektedir. İnsan ise bu süreçte bilinçli ve iradeli eylemler yaparak yaratmanın tamamlanmasına hizmet etmektedir.⁵⁴

Düşünürün evrimin sona ermediğine dair inancını en iyi ifade eden şey, yarının insanına işaret etmesi ve onun için "super humanity" kavramını kullanmasıdır. Yarının insanı çok daha bilinçli ve çok daha güçlüdür. Ayrıca bu dönemin insanlığı, ortak bir kalp ve zihne sahip olarak ortak idealler, istekler, ümitler ve düşünce etrafında birleşecektir. Bu birlik ise Teilhard'ın ruhsal evriminde "noosphere"⁵⁵ veya "evrensel/global bilinç" aşamasına karşılık gelir. Çünkü ona göre insanın bilinci daha homojen bir hâl almaya doğru gitmektedir.⁵⁶ Filozofun burada "super humanity" kavramıyla kastettiği mistik bir olgunlaşma veya mistik bir ilerleme olmayıp biyolojik potansiyelin gelişmesidir.

Teilhard'ın teolojisinin genelinde birlik vurgusu çok fazladır. İnsanı bu birliğe ulaştıran farklı aşamalar vardır. İlk olarak biyolojik birliği temsil eden insan, sonra sosyal birlikler ortaya çıkmıştır. Sosyal birlikler ortak bir bilince sahip biyolojik birliklerden doğmuştur. Son olarak ise sosyal birlikler bir duygu birliği etrafında bir araya gelecektir. Duygu birliğinin en güzel ve son aşaması İsa ve Tanrı'da birliğe ulaşmaktır. Bu şekilde kurgulanan biyolojik-sosyal-duygu birliği ahlâkın seyrini de göstermektedir. Düşünür bütün bu aşamaları şu kelimelerle ifade etmiştir: Olmak-sevmek-tapmak.⁵⁷ "Olmak-sevmek ve tapmak veya taparcasına sevmek"ten oluşan ahlâkî kemal basamakları, insanın kişiliğini inşa ederken takip ettiği doğal süreçlerdir. Bu üç durum ahlâkî tekâmülün ve onu takiben mutluluğun elde edilmesinin de basamaklarıdır.⁵⁸

Evrim yavaş da olsa devam etmekle birlikte sanki durmuş gibi görünmektedir. "Bilinçli eylemler ve insanın ruhi yükselişi devam ettiği sürece evrim devam

⁵³ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 78-85.

⁵⁴ Robert Ellsberg (ed.), *Pierre Teilhard de Chardin* (New York: Orbis Book, 2008), 74; Bayar, "Evrim Teorisi ile Dini Öğretilerin Bütünleştirilmesi", 105-106.

⁵⁵ Savary, *Teilhard de Chardin, The Divine Millieu Explained*, x.

⁵⁶ Grumett, *Teilhard de Chardin: Theology*, 237.

⁵⁷ Teilhard'ın "olmak-sevmek-tapmak" şeklinde belirlediği ve ahlâkî bir olgunlaşmayı da gösteren bu üçlemesi farklı kavramlarla Augustine'de de vardır. Augustine'in "iman-umut-hayırseverlik" (faith-hope-charity) şeklindeki ahlâkî aşamalar kutsal sevgiye giden basamaklar olarak kabul edilmiştir. Bk. Augustine, *On The Trinity: Books 8-15*, ed. Gareth B. Matthews (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 10.

⁵⁸ Pierre Teilhard de Chardin, "Finding Happiness Through Being Centered", *Pierre Teilhard de Chardin*, ed. Robert Ellsberg (New York: Orbis Book, 2008), 149-151.

edeceğine göre onun durduğunu düşündüren nedir?" sorusuna verdiği cevap görünüşte değişmeyen formlardır. Yine evrimin devam ettiğinin açıkça görünmesini engelleyen durumlardan biri de insanın biyolojik organizma tarafından kuşatılmış olmasıdır. İnsan biyolojik organizmanın ötesindeki işleyişe vakıf olmadığı için evrimin devam edip etmediğinden söz edilememektedir. Diğer bir ifadeyle sadece madde dünyası algılanabildiği için metafizik dünyadaki değişme veya ilerleme bilinmemektedir. Hâlbuki evrim ve ilerlemenin devam edip etmediğini söyleyebilmek için varlık aleminin tümünü farklı zamanlarda görebilmek ve takip edebilmek şarttır. Buradan hareketle canlılığın ne şekilde sürdüğü hakkında konuşmak için canlının beden ve ruhtan oluşan bir bütün olduğunu kabul etmek gerekir. Bu bütündeki ruh ve beden ise birbiriyle doğrudan ilişkilidir ve hatta Teilhard'da ruh maddeden ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Burada maddi varlık alanından düşünceye doğru ilerlemenin nasıl gerçekleştiği, düşünme ve bilinç aşamasına nasıl geçildiği ve elbette bu süreç içinde ruhun nasıl ortaya çıktığı, sorularının cevabı biyolojik evrimde aranmıştır. Madenin aşamalı ve komplekse doğru ilerlediği bir evrim sürecine inanan Teilhard'a göre madde, ilk olarak biyolojik varlığın daha kompleks hale gelmesini sağlayan bir kanuna tabi olmuştur. Bu kanunun hükmü devam ederken canlılığın temel hücreleri aniden ortaya çıkmıştır. Bu kesin olarak ispat edilemese de ilk öz veya maddenin birden yoğunlaşmasıyla canlılık ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Düşü-

⁵⁹ Teilhard de Chardin, *Future of Man*, 10. Chardin'de karşılaştığımız canlılığın ve insanın maddeden çıkmış olması ilk bakışta teolojik açıdan bir problem oluşturmuyor gibi görünmektedir. Çünkü kutsal kitaplarda insanın menşeinin madde, toprak vb. olduğu söyler. Fakat maddeden oluşan bu yapıya asıl canlılık veren Tanrı'nın ruhudur. Nitekim Kur'an'ın pek çok âyetinde insanın balçıktan (er-Rahmân 55/14), topraktan (Tâ-hâ 20/55; el-En'âm 6/2, 98), sudan (en-Nahl 16/4; el-Enbiya 21/30) yaratıldığı söylenerek maddeye vurgu yapılmıştır. Ancak yaratıldığı madde değişiklik arz etse de değişmeyen tek şey, Tanrı'nın nefesinin veya ruhunun insan biçimindeki bu maddeyi canlandırmış olmasıdır.

⁶⁰ Pierre Teilhard de Chardin, *Phenomenon of Man* (New York: HarperCollins Press, 1975), 52, 87. Eserde yaşama geçiş hücre ile başlatılmıştır. Hücre, kimyasal ve yapısal olarak oldukça kompleks bir birliğe karşılık gelmektedir. Teilhard'ın "yaşamın doğal taneciği" olarak isimlendirdiği hücreye dair bilgiler ancak yaşamın başlangıcını anlamayı mümkün kılacaktır. Düşünüre göre hücrenin anlaşılmasının tek yolu ise evrendeki evrimsel mekanizmadır. Teilhard'ın maddeye bakışı oldukça farklıdır. Şöyle ki maddenin özünde bir enerji taşıdığını, bu enerjinin ateş topu gibi alevlenerek dışarı çıkması sonucunda adeta canlılık ve yaşamın başladığını söylemiştir. Maddedeki enerjinin alev halinde ortaya çıkması, akla evrenin yaratılışı ile ilgili çeşitli hipotezleri getirmektedir. Teilhard küçük bir çocuk iken maddenin etkisi altında olduğunu ileri sürerek modern felsefenin cansız ve dolayısıyla tepkisiz madde tanımından farklı bir madde anlayışı geliştirmiştir. Çocuklukta yaşadığı sezgisel tecrübenin onun mistik ve

nürün bu düşüncesini açıklamak için oluşturduğu kavram formülasyonu “attraction-connection-complexity-consciousness” (çekim-ilişki-karmaşıklık-bilinç) şeklindedir. Bu kavram grubunun açıklaması şöyledir: Maddeler arasında var olan çekim gücü bunların bir ilişki kurmasına, bu ilişki karmaşık yapıların meydana gelmesine sebep olmuş ve bu karmaşık yapıların en ileri aşamasında ise bilinçlilik durumu ortaya çıkmıştır. Bu ilişki ise evrimin hareket ettirici gücü veya kanunudur. Kozmik Christ’in de içinde yer aldığı bu kanun insanın bu dünyayı aşarak Christ’e doğru yükselmesini sağladığı için⁶¹ evrimsel ilerlemenin boyut değiştirmesinden söz etmekteyiz. Nitekim düşünür, evrimsel ilerlemenin ancak madde ve ruhun, yani görünen ile görünmeyenin birlikte ele alınmasıyla anlaşılabileceğini söylemiştir.

Buraya kadar anlatılanlardan teoloğun felsefesinde sevgiye verdiği önem anlaşılmaktadır. Sevgiyi evrimsel ilerlemesinin merkezine yerleştirdiği “ruhsal enerji”⁶² ile ilişkilendirmiştir. Bu sevgi soyut bir enerji, bir alev, bir ışınım olarak ortaya çıkmıştır. Yine bu enerji veya ruhsal güç, dünyada var olan mekanik güç ve işleyişe göre oldukça soyut bir tabiata sahip olduğu için tanımlanması da zordur. Ancak fiziksel gerçekliklerle fizikötesi alem arasındaki ilişki kurmayı sağlayan bu enerjidir.⁶³ Bir diğer ifadeyle insanın ahlâkî kemali olan ruhsal ilerlemesinin sonucunda Kozmik İsâ’ya ulaşmak sadece bu enerji vasıtasıyla mümkün olabilir.⁶⁴ Kozmik İsâ, cisim kazanmış Tanrı’yı temsil eden Omega Noktasına⁶⁵ doğru varlıkları sevk ederek bizim Tanrı ile olan irtibatımızı da sağlar.⁶⁶

dinle ilgili bilgilere evrimci bir gözle bakmasında etkili olduğu söylenebilir. Teilhard’ın sezgisel tecrübesi ve içsel evrimi hakkında bk. Robert Ellsberg (ed.), *Pierre Teilhard de Chardin* (New York: Orbis Book, 2008).

⁶¹ Savary, *Teilhard De Chardin, The Divine Millieu Explained*, 30, 36, 43, 159.

⁶² Jacques Monod, Teilhard’ın evrim fikrine asıl ilerleme gücünü veren “ruhsal enerji” fikri 19. yy.’daki bilimsel ilerleme taraftarlarının paylaştığı bir düşüncedir. Bu düşüncenin gerisinde doğanın içinde canlılık ve ilerlemenin kaynağını bulma gayreti vardır. Spencer’in dünyadaki değişiklikleri, bu değişiklikler arasındaki tutarlılıkları ve düzeni ve ilerlemeyi sağlayan bir kuvvet olarak kabul ettiği doğal seleksiyonun fonksiyonunu Teilhard’ın ruhsal enerjisi yerine getirmiştir. Ancak Spencer ile Teilhard de Chardin’in kavramlarını birbirinden farklı kılan, bu gücün maddeyle olan irtibatı ve ilişkisidir. Bk. Monod, *Rastlantı ve Zorunluluk*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu (Ankara: Dost Yayınları, 1983), 42.

⁶³ Teilhard de Chardin, *Phenomenon of Man*, 67.

⁶⁴ N. Ross Reat - Edmund F. Perry, *A World Theology: The Centre Spritual Reality of Humankind* (New York: Cambridge University Press, 1991), 32.

⁶⁵ Pierre Teilhard de Chardin, *Christianity and Evolution: Reflections on Science and Religion* (USA: Harvest Book, 1974), 13.

⁶⁶ Teilhard de Chardin, “Finding Happiness Through Being Centered”, 30-35.

Teilhard'ın felsefesinde, biyolojik evrimden bilincin ortaya çıktığı evrim basamağına geçildikten sonra insanın ruhî evrimi başlamış dolayısıyla evrim yön değiştirmiş; evrimin yönünü yukarıya doğru çevirmesi ise biyolojik evrimin yönünün değişmesi anlamına gelmektedir. Bu şekilde dikey olarak ilerleyen evrime aynı zamanda Tanrı İsa'ya ulaşmak gibi bir gaye de verilmiştir. Bu gayenin ise ancak sorumluluk duygusuyla birlikte gerçekleşeceğinin farkında olan teolog, insanlığın ve gezegenimizin güzel bir geleceği olması için ahlâkî seçimlerin önemli olduğunu, haklı olarak, ifade etmiştir. Dünyanın imarına, düzenin sürdürülmesine, kaynakların korunabilmesine katkı sağlamak, ancak kalbin ve zihnin/sevgi ve aklın değişmesiyle mümkün olacaktır. Fiziki donanımına sahip olan insan, bilinçli bir varlık olarak yaşadığı dünyayı güzelleştirmek, orada düzen ve ahengi sürdürmek gibi bir amaç taşıyarak ahlâkın gerekliliklerini de yerini getirmiş olacaktır. İnanç ve felsefenin en değerli manevi güç kaynakları olduğunu düşünen Teilhard, bu güç kaynakları içinde de sevgi önemli bir yerde durmaktadır; çünkü gücü besleyen sevgidir. Sevgi onun düşüncesinin merkezinde yer aldığından dolayı evrim geçirmiş ve bilinç kazanmış insanın nihai amacı, Hıristiyanlıkta sevginin en önemli temsilcisi olan İsa'ya ulaşmaktır. İnsanın bu dünyadaki konumu, bilinç ve düşünce sahibi olarak dünyanın imar edilmesini sağlayacak yegâne varlık olmasından hareketle görevi en üstün ahlâkî varlığı temsil eden insan İsa'ya yaklaşmaktır.⁶⁷

⁶⁷ Celia Deane-Drummond, "Pierre Teilhard de Chardin's Enduring Relevance", *Religion, Brain&Behavior* 13 (2023), 461.

Sonuç

Hıristiyanlık ile biyolojik evrim teorisini uzlaştırma yönündeki en önemli girişim Fransız teolog ve filozof Teilhard de Chardin ile olmuştur. Düşünür hayatı boyunca modern yaratılış veya var oluş teorisi olan evrim teorisi ile Hıristiyanlığın inanç öğretilerini birlikte düşünmüş, onları anlamlandırmaya çalışmış ve daha çok insanın sosyal, kültürel ve ruhsal evrimiyle ilgilenmiştir. Kilise mensubu biri olarak Hıristiyan teolojisiyle biyolojik evrim kaynaklı bir ahlâk anlayışını uzlaştırmaya yönelik çabası dönemi açısından önemlidir.

Teolojik inanç içinde evrime ve onun ahlâk anlayışına yer verilip verilemeyeceği konusundaki tartışmaların içinde bulunmuş ve getirdiği yeni yorum ile evrimi teoloji içine dahil etmiş düşünürlerden birisi olarak Teilhard'ın evrimsel ilerlemenin en güzel örneğini bilinç sahibi insan olarak ortaya koyması, halâ devam ettiğine inandığı evrimin ilerlemesini bilinçle açıklayarak temellendirmesi böylece hem insanı hem de ahlâkî bir varlık olarak onun olmazsa olmaz niteliği olan bilinci evrim sürecinin içine yerleşirmesi, biyolojik evrim teorisi ile yıkılan insan olma değerinin ona tekrar kazandırılması açısından oldukça değerlidir. İslâm düşüncesinde "tekâmül" kavramıyla ifade edilen bu ahlâkî ilerleme biyolojik evrimin seyrini değiştiren bir yaklaşımdır. Şöyle ki biyolojik evrim sonucunda bilinç sahibi insan ortaya çıktıktan sonra evrim dikey yönde ilerlemeye başlamış yani metafizik bir mahiyet kazanmış ve ruhun evrim süreci başlamıştır. Böylece ahlâkın evrimi ruhun evrimi içine dahil edilerek ahlâk ruhun kemale doğru ilerleyişi ve bu ilerleyin davranışlara yansması olarak bir anlam kazanmış olmaktadır. Ruhun evrimi metafizik bir konudur. Dolayısıyla ruhun evriminden bahsetmek ve insanı evrimin ürünü hayvanlardan ayıran bilinç, ahlâk, irade gibi özellikleri sebebiyle ruhun evrimi içine dâhil etmek, biyolojik evrimden farklı bir evrimden söz etmek demektir. Bilinç ve ahlâkın evrimine dair düşünceler biyolojik evrimi farklı bir boyuta taşımak, manevi evrimle tamamlamak anlamına gelir. Bir başka ifadeyle biyolojik evrime teolojik bakışın eklenmesi, teolojik perspektifle biyolojik evrime yeni bir bakış açısının getirilmesi, insanı maddi-manevi yönüyle ele alan tümel bir yaklaşımın geliştirilmesi ve bunun sonucunda da evrim teorisinin sınırlarının genişlemesi hem teolojik hem de evrimci düşünce bakımından özgün ve yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu şekilde biyolojik evrime yeni ve farklı bir boyut kazandırılmasının en önemli sebeplerinden birisi, ahlâkın sadece biyolojik evrimden hareketle açıklanmasındaki zorluktur. İlk insanın varlığa gelişi, biyolojik evrim içinde bir yere oturtulma, açıklanabilme ve kutsal metinlerle desteklenebilme imkânına sahip iken insanın manevi kişiliği olan ruh ve ahlâkın oluşumunun açıklanmasında biyolojik evrimin sınırının olması ve bunun farkına varılması ruhun evrimi hakkında konuşmayı zorunlu kılmıştır. Nitekim Hıristiyan teolojisinin evrimci bir etikle ilgili düşüncesini ve daha fazlasını bulduğumuz Teilhard'ın yatay düzlemdeki evrimi dikey boyuta taşıdığı yani biyolojik evrimden ruhsal evrime

doğru yükseldiği görülmektedir. O, Hıristiyan din adamlarına ait “insanın ruhu dışarıda tutulmak şartıyla biyolojik evrimin kabul edilebileceği”ne dair düşüncelerinden farklı olarak ruhu biyolojik evrimin devamı ve tamamlayıcısı olarak kabul etmiş ve fakat onu özel bir evrim olarak açıklamıştır. Bu şekilde ruhun biyolojik evrimin bir üst aşaması olarak düşünülmesi ruhu biyolojinin dışında ve üstünde bir yere koymak anlamına gelir. Bununla birlikte ilerlemenin son durağının bir tekâmüle ulaşma ile sınırlandırılması gerçekten önemlidir. Biyolojik evrimin ortaya çıkardığı beyin ve onun bir faaliyeti olan bilinç ve düşünme yeni ve farklı bir evrimin de başlangıcı olmuş yani ruhun evrimi başlamıştır. Böylece yatay seyreden evrimin yönü de dikeye doğru değişmiştir.

Düşünürün bu şekilde ortaya koyduğu evrimsel ilerleme, ahlâkî duygu ve davranışların da gerçekte yataydan dikeye doğru bir ilerlemeyi gerektirdiğini; ahlâkî tekâmüle ancak dikey yönde ruhsal bir evrimle ulaşılabilceğini göstermektedir. Bu anlayış Teilhard'ın evrim teorisine kazandırdığı yeni bir unsura da işaret etmektedir ki o da evrimin temel mekanizması olan rastlantısallığa bir amaç ve yön vermiş olmasıdır. Yine eğer bir evrimsel ilerlemenin varlığından söz edilecekse bunun insan varlığını bir bütün olarak dikkate almayı zorunlu kıldığına dikkat çekmesi, bu zorunluluğun felsefi ve teolojik terminoloji içinde açıklanmış olması da filozofun getirdiği bir yeniliktir.

Bütün bunlarla birlikte teolog bilim adamının Hıristiyanlığın akidelerinden biri olan “Herkesi seveceksin” emrine düşüncesinde ahlâkî bilincin en üst seviyesi olarak yer vermesi de inanç ilkelerine tutunmaya devam ettiğinin bir göstergesidir. “Ruhsal enerji” ismini verdiği bu sevgi fizik ile metafizik dünya arasındaki ilişkinin kurulabilmesini mümkün kılan soyut/manevi bir enerjidir ki insanları Îsâ'ya götüren de bu enerjidir. Nihai sevgiyi temsil eden Îsâ, bilincin ve düşüncenin evriminin doruk noktasını onun ifadesiyle Omega Noktasını yani evrimde ulaşılacak en üst aşamayı temsil eder ki ahlâkî anlamda evrimsel ilerleme de buraya doğru devam etmektedir. Sonuç olarak biyolojik ve ruhsal evrimin amacı ve nihai durağı ahlâkî bir ilkedir ve o da ilâhî bir boyutu olan sevgidir.

Kaynakça | References

- Albl, Martin C. *Reason, Faith, and Tradition: Explorations in Catholic Theology*. Winona: Saint Mary's Press, 2009.
- Artigas, Mariano vd. *Negotiating Darwin: The Vatican Confronts Evolution, 1877-1902*. Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Augustine. *On The Trinity: Books 8-15*. ed. Gareth B. Matthews. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Bayar, Yasin. "Evrin Teorisi ile Dini Öğretilerin Bütünleştirilmesi: Teilhard de Chardin'in Evrensel Tekâmül Anlayışı". *Uluslararası Din ve Felsefe Araştırmaları Dergisi* 3/5 (Haziran 2020), 95-120.
- Bucaille, Maurice. *İnsanın Kökeni Nedir?*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1984.
- Cowel, Sion (ed). *The Teilhard Lexicon: Understanding the language, terminology and vision of the writings of Pierre Teilhard de Chardin*. Brighton: Sussex Academic Press, 2001.
- Cuenot, Claude. *Science and Faith in Teilhard de Chardin*. London: Garnstone Press, 1967.
- Curran, Charles, E. *History and Contemporary Issues*. New York: Continuum, 1996.
- Drummond, Celia Deane. "Pierre Teilhard de Chardin's Enduring Relevance". *Religion, Brain&Behavior* 13 (2023), 459-461.
<https://doi.org/10.1080/2153599X.2022.2143403>
- Duralı, Teoman. "Tekâmül ile Evrim". *İlim ve Sanat* 15 (Eylül-Ekim 1987), 63-68.
- Ellsberg, Robert (ed.). *Pierre Teilhard de Chardin*. New York: Orbis Book, 2008.
- Fiorenza, Francis Schüssler. "Systematic Theology: Task and Methods". *Systematic Theology: Roman Catholic Perspectives*. ed. Francis Schüssler Fiorenza vd. 1-78. Minneapolis: Fortress Press, 2011.
- Galleni, Lodovico. "Teilhard de Chardin: Moving towards humankind?". *Biological Evolution: Facts And Theories, A Critical Appraisal 150 Years After "Origin of Species"*. ed. G. Auletta vd. Rome: Gregorian Biblical Press, 2011.
- Grenz, Stanley J. -Olson, Roger E. "20th Century Theology". *God & the World in a Transitional Age*. USA: Inter Varsity Press, 1992.
- Grumett, David. *Teilhard de Chardin: Theology, Humanity and Cosmos*. Leuven: Peeters Publishers, 2005.
- Güngör, Ali İsra. *Cizoitler ve Katolik Kilisesindeki Yeri*. Ankara: ASAM, 2002.
- Hess, Peter M. J. vd. *Catholicism and Science*. USA: Greenwood Press, 2008.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muwatta`*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962.
- Kapusta, Pawel. "Darwinism from Humani Generis To The Present". *Darwin and Catholicism: The Past and Present Dynamics of a Cultural Encounter*. ed. Louis Caruna. 27-43. New York: T&T Clark, 2009.
- King, Thomas M. "Foreword". *Divine Milieu* mlf. Pierre Teilhard de Chardin. çev. Siôn Cowell. Brighton: Sussex Academic Press, 2004.
- King, Ursula. *Teilhard de Chardin And Eastern Religions: Spirituality and Mysticism in*

- an Evolutionary World*. New Jersey: Paulist Press, 2011.
- Lane, David H. *The Phenomenon of Teilhard: Prophet for a New Age*. Georgia: Mercer University Press, 1996.
- LeConte, Joseph. *Evolution: Its Nature, Its Evidences and Its Relation to Religious Thought*. Berkeley: D. Appleton And Company, 1891.
- McGrath, Alister E. *Christian Theology: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 2011.
- Moltmann, Jürgen. *God in Creation*. New York: Harper Collins Publishers, 1991.
- Morris, Henry Madison. *Yaratılış Modeli*. çev. Adem Tatlı. Ankara: MEB Yayınları, 1985.
- Paul, John II. "Truth Cannot Contradict Truth, 1996". *Evolution and Creationism*. USA: Greenwood Press, 2007.
- Peacocke, Arthur. *Evolution, The Disguised Friend of Faith*. USA: Templeton Foundation Press, 2004.
- Pope, Stephen J. *Human Evolution and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Price, Michael E. "Teilhard's Teleology: His Greatest Spiritual Strength, and Greatest Scientific Weakness". *Religion, Brain&Behavior* 13 (2023), 472-474. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2022.2143408>
- Reat, N. Ross – Perry, Edmund F. *A World Theology: The Centre Spritual Reality of Humankind*. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Rescher, Nicholas. *Process Metaphysics, An Introduction To Process Philosophy*. New York: State University of New York Press, 1996.
- Roughgarden, Joan. *Evolution And Christian Faith, Reflections of An Evolutionary Biologist*. Washington: Islands Press, 2006.
- Ruse, Michael. *Darwin and Design: Does Evolution Have a Purpose*. USA: Harvard University Press, 2003.
- Ryan, Fainche. "Aquinas and Darwin". *Darwin and Catholicism: The Past and Present Dynamics of a Cultural Encounter*. ed. Louis Caruana. 43-60. New York: T&T Clark, 2009.
- Savary, Louis M. *Teilhard de Chardin, The Divine Millieu Explained: A Spirituality for the 21st Cetntury*. New Jersey: Paulist Press, 2007.
- Scott, Eugenie Carol. *Evolution vs. Creationism*. London: University of California Press, 2004.
- Scott, Eugenie Carol. "Antievolution And The Creationism In The United States". *Annual Review of Anthropology*. 26, (1997), 263-289. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.26.1.263>
- Shea, Victor vd. (ed.). *Essays and Reviews: The 1860 Text and Its Reading*. USA: The University Press of Virginia, 2000.
- Strickberger, Monroe W. Strickberger. "Evolution And Religion". *Bioscience*. 23/7,

- (July 1973), 417-421. <https://doi.org/10.2307/1296542>
- Sydow, Momme Von. *From Darwinian Metaphysics towards Understanding the Evolution of Evolutionary Mechanism*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen Press, 2012.
- Teilhard de Chardin, Pierre. "Finding Happiness Through Being Centered". *Pierre Teilhard De Chardin*. ed. Robert Ellsberg. New York: Orbis Book, 2008.
- Teilhard de Chardin, Pierre. *Christianity and Evolution: Reflections on Science and Religion*. USA: Harvest Book, 1974.
- Teilhard de Chardin, Pierre. *Future of Man*. çev. Norman Denny. USA: Image Books/Doubleday, 2004.
- Teilhard de Chardin, Pierre. *Phenomenon of Man*. New York: HarperCollins Press, 1975.
- Teilhard de Chardin, Pierre. *The Heart of Matter*. çev. Rene Hague. USA: A Harvest Book, 1978.
- Williams, Steve Stewart. *Darwin, God And The Meaning of Life: How Evolutionary Theory Undermines Everything You Thought You Knew*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.